

К. Д. Ушинський — видатний педагог

(До 200-річчя від дня народження)

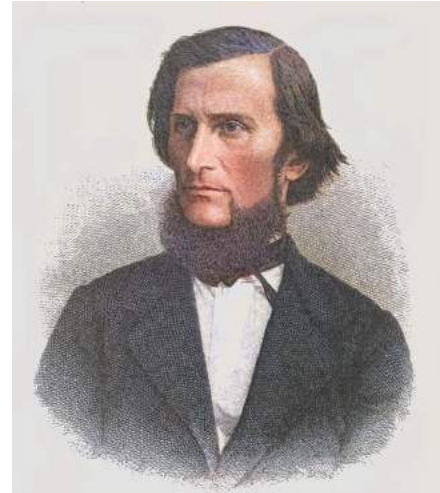
Розглянуто життєвий шлях і значення науково-педагогічного доробку К. Д. Ушинського. Творча спадщина вченого посіла вагомe місце у світовому педагогічному просторі.

Ключові слова: *народність, природа, рідна мова, виховання, дидактика, педагогіка, психологія.*

Lutsiuk A. M. K. D. Ushynskiy – an Outstanding Teacher.

The life path and the importance of relevance of the scientific and pedagogical work of K. D. Ushynskiy are considered in the article. The creative heritage of the scientist has taken a significant place in the world pedagogical space.

Keywords: *nationality, nature, native language, education, didactics, pedagogy, psychology.*

Костянтин Дмитрович Ушинський народився 18 чи 19 лютого 1823 р. (за іншими даними – 1824 р.). Місце його народження і досі чітко не встановлено: у наукових дослідженнях вказують і с. Богданка Глухівського повіту Чернігівської губернії, і міста Новгород-Сіверський, Охтирку й Тулу.

Батько, Дмитро Григорович, був дрібномаєтним дворянином, який задовго до скасування кріпацтва відпустив своїх селян на волю. У 1832 р. отримав призначення на суддівство до Новгорода-Сіверського, де у невеликій заміській садибі на березі Десни й оселилася родина. Мати, Любов Степанівна Гусак-Капніст, яка належала до українського шляхетського роду грецького походження та була онукою українського письменника Василя Васильовича Капніста, померла, коли синові було 11 років. Але саме вона пробудила у ньому допитливість, інтерес до читання, прищепила любов до України, української мови й культури.

Цю любов педагог проніс через усе своє життя. І хоча К. Д. Ушинський писав свої праці російською мовою, він належить до плеяди славетних українських педагогів, належить Україні, з якою завжди був кровно і духовно пов'язаний. Він стверджував: «Ні, я українець: рід наш старовинний, дворянський. Всі родичі, діди, дядьки і батьки були українцями, народилися й поховані в українській землі». Про це писав у приватному листі до відомого педагога і свого приятеля Л. М. Модзалевського. В іншому листі

до нього ж пише: «В наступному році думаю переїхати до себе на батьківщину – до Києва». Майже половину свого життя вчений прожив в Україні, добре знав українську мову та її діалектні форми, добивався відкриття українських шкіл [1, с. 12].

Середню освіту К. Д. Ушинський здобув у Новгород-Сіверській гімназії, яка, на його думку, була однією з найкращих на той час. Після закінчення гімназії він вступив на юридичний факультет Московського університету (1840) і закінчив його в 1844 р. з відзнакою. Тож Костянтин Дмитровича призначають виконувачем обов'язків професора в ярославський Демидовський юридичний ліцей на кафедрі камеральних (економіко-юридичних) наук. Як викладач він був надзвичайно популярний серед студентів, оскільки його лекції вирізнялися самостійністю мислення, майстерністю викладу. Але російський царський режим під впливом революційних подій 1848 р. на Заході посилив реакцію: юридичні й політичні науки перебували під особливим контролем. З цим не міг змиритися Костянтин Дмитрович, і за рішучий протест проти принизливого поліцейного нагляду над вищою школою його звільнили з роботи.

Скрутне матеріальне становище змусило його погодитися обійняти посаду дрібного урядовця в одному з департаментів Міністерства внутрішніх справ у Петербурзі (1849–1855). За різкий відгук про начальника, графа Д. А. Толстого, його звільнили

і звідси. Певний час він присвятив журналістській діяльності, зокрема, працював у журналі «Современник»: писав статті, перекладав наукову і художню літературу.

У 1851 р. К. Д. Ушинський одружився з подругою свого дитинства Надією Семенівною Дорошенко (походила зі славного українського роду Дорошенків, дочка українського дворянина), якій належав хутір Богданка в Глухівському повіті Чернігівської губернії (тепер Шосткінського району Сумської області). Вони мали п'ятьох дітей.

Після років безробіття, журналістської праці Костянтин Дмитрович влаштувався в 1854 р. викладачем, а згодом інспектором Гатчинського сирітського інституту. Тут він долучився до практичної педагогічної діяльності й розробки основних проблем педагогічної науки.

К. Д. Ушинський – глибоко освічений педагог, видатний теоретик з галузей дидактики і теорії виховання. Вільно володів англійською, французькою і німецькою мовами. Читав в оригіналі Декарта, Руссо, Дідро, Бекона, Канта і Гегеля. В його особі вражає глибина і широка ерудиція, енциклопедична вченість. Юриспруденція, філософія, політекономія, психологія, педагогіка, природничі науки, літературно-художня публіцистика були сферою вияву його небуденного таланту.

Демократична педагогічна система Костянтина Дмитровича ґрунтується на таких ідеях (принципах):

- 1) ідея народності навчання і виховання;
- 2) принцип природовідповідності виховання;
- 3) ідея єдності навчання і виховання (принцип виховного навчання);
- 4) ідея шкільного навчання як специфічного виду вільної діяльності учнів, поєднання в навчальній діяльності розумової і фізичної праці;
- 5) визнання високої ролі й організуючого начала вчителя;
- 6) ідея педагогічної і методичної переробки здобутків науки для навчальних цілей [2, с. 25].

У 1857 р. з'явилася перша педагогічна стаття К. Д. Ушинського «Про користь педагогічної літератури», де він порушив питання про поширення педагогічної теорії серед учителів. Це була програмна освітянська праця. Автор порушив у ній такі важливі соціально-педагогічні проблеми, як народність виховання, залежність школи від умов суспільного розвитку, значення громадської ініціативи в розвитку народної освіти й відповідальності педагогічної науки перед суспільством, а також низку теоретичних проблем: наукові основи педагогіки, співвідношення педагогічної теорії і практики, місце і роль виховання в педагогічному процесі, педагогічна майстерність тощо. Він писав: «Виховання впливає зокрема на людину і взагалі на суспільство переважно через переконання; а органом життя такого переконання є педагогічна література» [3, с. 25]. У згаданій праці обґрунтовано і сформульовано одне з актуальніших положень: у системі суспільного виховання вирішальну роль відіграє особа вчителя – вихователя.

Ідея відповідності суспільного виховання суспільним потребам найяскравіше втілилась у принципі народності виховання, який став ядром педагогічної концепції К. Д. Ушинського. Народність у вихованні – це педагогічне відбиття провідного соціального лозунгу епохи падіння кріпацтва – ідеї служіння народу. Вимога народності виховання, народні школи виступала в Костянтина Дмитровича як вимога демократизації освіти, приведення її у відповідність з інтересами й потребами народу: «У кожного народу своя особлива національна система виховання; а тому запозичення одним народом у іншого виховних систем є неможливим... Як не можна жити за зразком іншого народу, яким би принагідним не був цей зразок, так не можна виховувати за чужою педагогічною системою, яка б вона не була струнка і добре обдумана» [4, с. 102].

Принцип народності виховання лежить в основі вчення К. Д. Ушинського про рідну мову як центральний предмет шкільної освіти: «Відберіть у народу все – і він усе може повернути; але відберіть мову, і він ніколи більше вже не створить її; нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи: вимерла мова в устах народу – вимер і народ» [5, с. 123].

Так само нерозривно злине з принципом народності вчення К. Д. Ушинського про працю як головний фактор виховання. Зв'язок виховання народу, на його думку, повинен здійснюватись насамперед на основі підготовки дитини до трудової діяльності, на основі виховання в дітей поваги до праці та трудового народу, який є творцем матеріальних і духовних цінностей. «Виховання, – писав Костянтин Дмитрович, – має невтомно дбати, щоб, з одного боку, відкрити вихованцеві можливість знайти собі корисну працю в світі, а з другого – прищепити йому невтомну жадобу праці» [6, с. 120].

К. Д. Ушинського вважають одним із найвидатніших дидактів, творцем теорії навчання в школі. Його величезна спадщина з дидактики не втратила актуальності та значення і в наш час. Мудрі поради, конкретні та ясні рекомендації вченого щодо форм і методів навчання у школі є дієвими, особливо в період реалізації завдань Нової української школи.

Костянтин Дмитрович багато уваги приділяв розкриттю і поясненню загальних умов навчання й виховання дітей. Він був переконаним поборником класно-урочної системи і розглядав урок як основну ланку освітнього процесу, що будується залежно від мети і завдань на тому чи іншому етапі навчання.

Зупиняючись на організації та проведенні уроку, вчений акцентував увагу вчителя на своєчасній та глибокій підготовці до нього й успішному його проведенні. При цьому особливу увагу він звертав на те, щоб урок був насамперед пізнавальним, цікавим, захоплюючим. Проте Костянтин Дмитрович радив не боятися надокучити учням, пам'ятаючи, що не все може подобатися дитині, є «нудні» речі. Але й слід наполегливо працювати, щоб здобути знання, а нагородою буде усвідомлення, що вона чесно виконує свій обов'язок. Він наголошував, що вчитель готує

дитину до життя, а в житті не всі обов'язки цікаві, і коли до 10 років буде вчити дитину граючись, то готує їй страшну муку, коли зустрінеться вона потім із серйозними учбовими обов'язками, іноді зовсім нецікавими. Учителям і батькам потрібно завжди пам'ятати це правильне дидактичне застереження, якщо вони прагнуть виховати своїх дітей гідними громадянами, патріотами і бажають їм щастя та добра. На мою думку, це є актуальним застереженням для певної частини вчителів Нової української школи.

Дуже цінною дидактичною вимогою, яку ставив К. Д. Ушинський до педагогів, є вимога виробляти в дітей уміння опанувати матеріал, учити їх вчитися. Школа, як не раз підкреслював Костянтин Дмитрович, повинна озброювати дітей глибокими і міцними знаннями з основ наук.

К. Д. Ушинський є основоположником педагогічної психології. Його праця «Людина як предмет виховання», яка являє собою підсумок усієї великої спадщини вченого, є вагомим вкладом у розвиток психології. Педагогіка повинна спиратися на дані різних наук, які вивчають людину й умови її життя. Якщо педагогіка хоче виховувати людину з усіх поглядів, то повинна спочатку пізнати її з усіх поглядів, писав він.

Творче використання ідей вченого у педагогічній діяльності А. С. Макаренка, С. Т. Шацького, П. П. Блонського, В. О. Сухомлинського та інших педагогів засвідчує велику життєву силу цих ідей, співзвучність усього кращого, що є в творчій спадщині К. Д. Ушинського, з ідеями Нової української школи.

Погляди Костянтина Дмитровича на світ навколишньої природи та його значення у вихованні дітей справили глибоке враження на В. О. Сухомлинського. Розглядаючи природу як джерело праці, натхнення й виховання, Василь Олександрович створює цілу систему виховання дітей засобами природи: екскурсії з метою пізнання законів розвитку природи, уроки мови та літератури серед природи, тощо. Досвід виховання засобами природи відображено у працях В. О. Сухомлинського: «Щоб у серці жила Батьківщина», «Моральні заповіді дитинства і юності», «Серце віддаю дітям», «Людина неповторна», «Народження громадянина», «Методика виховання колективу» та в інших книгах і журнально-газетних статтях.

К. Д. Ушинський був автором чудових книг для початкового навчання – «Рідне слово» і «Дитячий світ». Поява їх була зустрінута прогресивною педагогічною громадськістю дуже схвально. Перша частина «Рідного

слова» витримала 147 видань, а друга – 130. Книга була перекладена на фінську і вірменську мови. Болгарський педагог Д. Манчов, грузинський Я. Гогешавілі й багато інших створювали свої підручники на зразок підручника К. Д. Ушинського, бо не було в дидактичному плані нічого більш розумного, гуманного, складеного з таким глибоким знанням дитячої психології і народного життя, ніж ця книга. Успіх підручників пояснювався тим, що їх ефективність Костянтин Дмитрович перевіряв заздалегідь на досвіді навчання власних дітей.

Праці Костянтина Дмитровича неодноразово перевидавалися до 1917 р., а з 1917 до 1946 р. не видавалися взагалі. До 1990 р. було надруковано 400 тис. примірників різних творів педагога. За радянських часів найбільш повним зібранням стали одинадцятитомник загальним тиражем 25 тис. примірників (1948–1952 рр.), виданий у Москві російською мовою, та шеститомник – 50 тис. примірників (1952–1955 рр.), виданий у Києві українською. Проте, як повідомляють дослідники, багато його творів утрачені або стали частиною приватних колекцій, а з виданих за радянських часів вилучено деякі фрагменти, особливо ті, що стосувалися місця і значення релігійного виховання дітей і молоді. А видавалися, цитувалися й пропагувалися ті ідеї, які були необхідні для виховання підростаючого покоління за умов соціалістичної системи.

У 1867 році К. Д. Ушинський починає працювати над третім томом наукової роботи «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». Закінчити його він не встиг – Костянтин Дмитрович, маючи вже слабе здоров'я, не витримав тяжкого горя – трагічної загибелі під час полювання старшого сина Павла, і 22 грудня 1871 р. помер в Одесі дорогою в Крим, куди їхав на лікування. 9 січня труну з тілом К. Д. Ушинського перевезли до Києва, згідно з його заповітом. Поховали видатного педагога у некрополі Видубицького чоловічого монастиря. На могилі встановили мармурову плиту з епітафією авторства П. Тичини:

*В роки царської сваволі
Він жадав народу волі,
Працював для Батьківщини,
Душу розумів дитини,
Школу рятував з безодні, –
Став безсмертним він сьогодні!*

Нам, дослідникам, ще належить підготувати й опублікувати праці великого вітчизняного педагога, відкрити багато невідомого у його спадщині, донести її таким чином не лише до науковців і вчителів Нової української школи, а й до широких кіл громадськості.

Література

1. Ідеї К. Д. Ушинського в контексті сучасної педагогічної освіти та науки: 1991–2010 рр. (до 185-річчя від дня народження) : бібліогр. покажч. / Акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського. Одеса, 2010. 124 с. (Сер. «Видатні педагоги світу». Вип. 5).
2. Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського / редкол.: В. І. Войтко (відп. ред.) [та ін.]. Київ : Вища шк., 1974. 340 с.
3. Ушинський К. Д. Про користь педагогічної літератури. *Вибр. пед. твори* : в 2 т. Київ, 1983. Т. 1. С. 9–25.
4. Його ж. Про народність у громадському вихованні. *Там само*. С. 43–103.
5. Його ж. Рідне слово. *Там само*. С. 121–133.
6. Його ж. Праця в її психічному і виховному значенні. *Там само*. С. 104–120.